

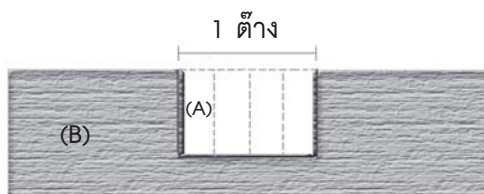

การแบ่งน้ำของฝ่ายเหมืองหลวงฮอด

วิธีการแบ่งน้ำของฝ่ายเหมืองหลวงฮอด ใช้ระบบแบ่งน้ำโดยพิจารณาตามจำนวนพื้นที่ที่ชาวนาถือครอง กล่าวคือ

ที่นา 12 ไร่ จะได้รับน้ำ 1 ต้า (ต้าง)

ผู้ที่มีน้าน้อย ต้องรวมกับผืนนาใกล้เคียงให้ได้ 12 ไร่ ถ้ารวมไม่ได้ เช่น มีที่นาเพียง 3 ไร่ ก็จะได้ น้ำ 1 เลี้ยว (1 ต้า หรือ 1 ต้าง = 4 นิ้ว หรือ 4 เลี้ยว)

(A) = 1 เลี้ยว

1 ต้าง = 4 นิ้ว

(B) = ขอนแต

คำตอบแทนคณะกรรมการฝ่าย

ภาระหน้าที่ของแก้ฝ่ายและกรรมการฝ่ายเหมืองหลวง นับว่าเป็นภาระหนัก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก เพราะฝ่ายเหมืองหลวงมีลำเหมืองทอดตัวยาวเลียบลำน้ำแม่แจ่มเป็นระยะทางกว่า 3 กิโลเมตร ในฤดูน้ำหลาก กระแสน้ำที่ไหลรุนแรงทำให้ลำเหมืองเสียหายอยู่เสมอ แก้ฝ่ายจึงจำเป็นต้องดูแลอย่างใกล้ชิด และเมื่อพบปัญหาก็ต้องตัดสินใจในการแก้ปัญหาย่างรวดเร็ว เพราะการตัดสินใจช้าเพียงนิดเดียว อาจสร้างความเสียหายกับนาข้าวได้ ส่วนในฤดูแล้งแก้ฝ่ายก็ต้องคอยดูแลจัดส่งน้ำให้ลูกเหมืองให้ทั่วถึงกัน เพื่อไม่ให้เกิดข้อพิพาทขึ้นได้

ด้วยภาระหน้าที่รับผิดชอบ แก้ฝ่ายและกรรมการเหมืองฝ่ายจึงได้รับคำตอบแทนจากลูกเหมือง เป็นสิทธิในการใช้น้ำที่เรียกว่า “แรง” ปีละ 6 แรง คิดเป็นเงิน

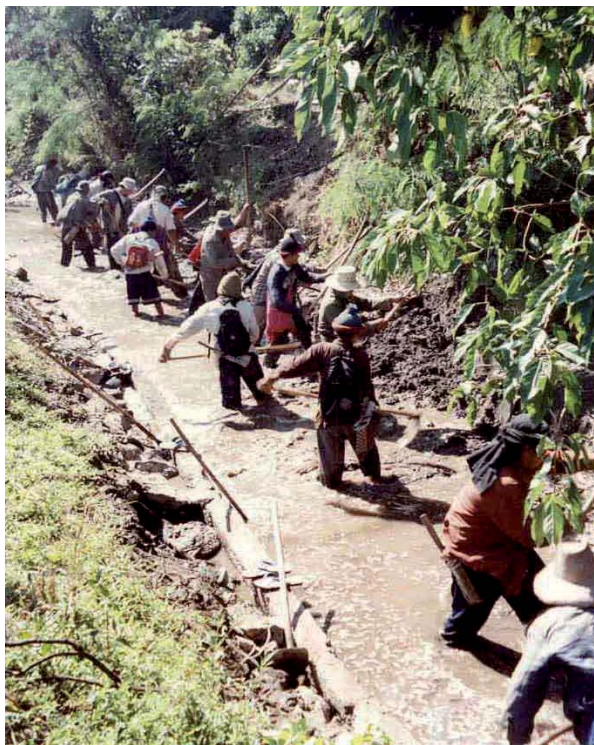
เท่ากับ 24,000 บาท/ปี หรือเท่ากับข้าว 480 ตัง ส่วนใหญ่แล้วมักจะได้รับรวมกันทั้งเงินและข้าว

ผู้ช่วยแก่ฝ่าย และกรรมการเหมืองฝ่ายทั้ง 6 คน ได้รับค่าตอบแทนเป็น “แรง” คนละ 4 แรง และ 3 แรง ตามลำดับ ยกเว้นกรรมการเหมืองฝ่ายบ้านท่าข้าม ที่ได้รับค่าตอบแทนเป็นส่วนแบ่งจากการเก็บค่าน้ำจากสวนลำไยในหมู่บ้าน ต้นละ 50 สตางค์

นอกจากคณะผู้บริหารงานเหมืองฝ่ายแล้ว ลูกเหมืองยังต้องจ่ายค่า “แรง” ให้กับผู้ใหญ่บ้านทั้ง 12 หมู่บ้าน ที่อยู่ในเขตเหมืองฝ่ายคนละ 1.5 แรง และกำนันประจำตำบลทางดงอีก 3 แรง การจ่ายค่าน้ำให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนัน เป็นประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต เพราะในอดีตผู้ใหญ่บ้านและกำนันมีบทบาทในการแก้ไขข้อพิพาทของเหมืองฝ่าย ในกรณีนี้

ลูกเหมืองมีการขัดแย้งกันจนเกินกว่าที่แก่ฝ่ายจะสามารถควบคุมได้ ต้องส่งต่อให้ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้ตัดสินปัญหา ด้วยเหตุนี้เองจึงต้องจ่ายค่าตอบแทนแก่บุคคลทั้งสองด้วย แต่ค่า “แรง” ที่ให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนัน ปัจจุบันถูกลดลงไปจากอดีต เดิมทีเดียวนั้นผู้ใหญ่บ้านได้รับค่าตอบแทน 2 แรง และกำนันได้รับค่าตอบแทน 6 แรง เท่ากับแก่ฝ่าย จนกระทั่งปี 2545-2546 มีการปรับลดค่าตอบแทนของผู้ใหญ่บ้านและกำนันลง ตามบทบาทของทั้งสองที่มีต่อระบบเหมืองฝ่ายที่ลดลงเช่นกัน จากการปรับลดค่า “แรง” ของผู้ใหญ่บ้านและกำนันลง ทำให้เหมืองฝ่ายได้ “แรง” ขึ้นมาถึง 9 แรง (คิดเป็นเงิน 36,000 บาท) ซึ่งสามารถนำไปขายให้กับลูกเหมืองและเก็บไว้เป็นกองกลางในการบำรุงเหมืองฝ่าย

งานล้อมเหมือง ฝ่ายเหมืองหลวงฮอด
อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ (พ.ศ.2546)

รายชื่อหมู่บ้านที่รับน้ำ จากฝ่ายเหมืองหลวงฮอด	พื้นที่นาที่รับน้ำ
1. บ้านแม่ลอง	1. นาหนองผักกูด
2. บ้านท่าข้ามใต้	2. นาตงกองหิน
3. บ้านหางดง	3. นาบวกงูเหลือม
4. บ้านผาแต่น	4. นาหนองแบน
5. บ้านแม่ทั้ง	5. นาหนองผา
6. บ้านแม่กองหิน	6. นาแม่จอม
7. บ้านโค้งงาม	สวนลำไย 50,000 ต้น
8. บ้านห้วยส้มป่อย	รวม 3,737 ไร่
9. บ้านวังสูงใหม่	
10. บ้านท่าหิน	
11. บ้านหลังกาด	
12. บ้านโป่ง	

การล้อมเหมือง (การทำความสะดวก หรือขุดลอกลำเหมือง)

แต่ละปีเหมืองหลวงฮอดจะทำการขุดลอกลำเหมือง 2 ครั้ง ครั้งแรกราวต้นเดือนมกราคมก่อนปลูกข้าวนาปรัง และครั้งที่สองราวเดือนมิถุนายน ก่อนปลูกข้าวนาปี การล้อมเหมืองดีฝ่ายในสมัยก่อนต้องใช้เวลานับสัปดาห์ถึงจะแล้วเสร็จ ปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนเป็นฝ่ายคอนกรีตแล้วงานใหญ่จึงเหลือเพียงการล้อมเหมืองเท่านั้น การล้อมเหมืองระยะทางกว่า 23 กิโลเมตร ต้องใช้เวลาทำงาน 8-10 วัน จึงจะแล้วเสร็จ

“การล้อมเหมือง” ของฝ่ายเหมืองหลวงฮอดนั้น กำหนดให้ 1 แรง เท่ากับ 12 ไร่ เช่น นายมีที่นา 12 ไร่ ใช้น้ำเท่ากับ 1 แรง ก็ต้องมาล้อมเหมืองทุกวัน นายมามีที่นา 6 ไร่ ก็ให้มาล้อมเหมืองแบบวันเว้นวัน หรือนายแก้ว มีที่นา 3 ไร่ ก็ให้มาล้อมเหมืองแบบวันเว้นสองวัน เป็นต้น การล้อมเหมืองของลูกเหมืองฝ่ายเหมืองหลวงฮอดนั้น เฉพาะในลำเหมืองหลวงสายเดียวเท่านั้นที่ต้องร่วมแรงกันทุกคน ส่วนลำเหมืองซอยต่างๆ ลูกเหมืองที่รับน้ำจากเหมืองซอยนั้นๆ จะเป็นผู้ล้อมเหมืองกันเอง

เนื่องจากลูกเหมืองส่วนใหญ่มีที่นาไม่ครบแรง คือไม่ถึง 12 ไร่ จึงไม่ต้องทำงานล้อมเหมืองทุกวัน เช่น นายมามีที่นา 6 ไร่ ต้องมาใช้แรงล้อมเหมืองวันเว้นวัน นายมาจึงสามารถใช้เวลาที่เหลือรับจ้างลูกเหมืองคนอื่นที่มีที่นาไม่ครบ “แรง” ค่าจ้างในการทำงานเหมืองฝ่ายขึ้นอยู่กับตกลงของเจ้าของนากับผู้รับจ้าง ส่วนมากแล้วจะจ้างกันเป็นรายปี เป็นเงิน 4,000 บาท/ปี/แรง หรือหากจ้าง เป็นข้าวประมาณ 40 ตัง (560 กก.) หรือในกรณีที่มีที่นาไม่มาก เช่น มี 1 ไร่ก็คิดค่าจ้างเหมาเป็นเงิน 400 บาท/ไร่

ปัจจุบันลูกเหมืองบางส่วนนิยมจ้างชาวกะเหรี่ยง มาทำงาน เหมืองฝายเป็นรายวันๆ ละ 200 บาท เพราะ เสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าระบบ “ซื้อแรง”

ในปีพ.ศ. 2547 ฝายเหมืองหลวงฮอดสามารถ เก็บเงินค่าน้ำลำไยได้ถึง 250,690 บาท เงินส่วนนี้จะถูก เก็บไว้เป็นเงินกองกลางสำหรับใช้ประโยชน์ในเหมืองฝาย นอกจากรายได้จากการเก็บค่าน้ำลำไยแล้ว รายได้อีก ทางหนึ่งของฝายเหมืองหลวงฮอด ได้มาจากการเก็บ ค่าน้ำจากชาวบ้านอำเภอบ้านโฮ่ง ที่มาเช่าที่ดินบริเวณ บ้านผาแต่น ซึ่งถือว่าอยู่ในเขตเหมืองฝาย เมื่อชาว บ้านโฮ่งปลูกหอมแดง จึงต้องจ่ายค่าบำรุงปีละ 100 บาท/ไร่ เพื่อสามารถใช้น้ำในการเกษตรได้

ด้วยระบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพของ “ฝายเหมืองหลวงฮอด” นี้เอง จึงทำให้พื้นที่การเกษตร ในเขตนี้ สามารถทำนาปลูกข้าวได้ทั้งนาปีและนาปรัง รวม ทั้งเปิดพื้นที่การผลิตลำไยได้อีกกว่า 50,000 ต้น สร้าง รายได้ให้กับเกษตรกร และองค์กรเหมืองฝายนับแสน บาทต่อปี ระบบเหมืองฝายแห่งนี้ จึงนับว่าเป็นหนึ่งใน ตัวแทนของเหมืองฝายในกลุ่มน้ำปิง ที่แสดงให้เห็นถึง คุณภาพการจัดการน้ำด้วยระบบ “เหมืองฝาย” ซึ่งได้ มาจากการเรียนรู้ และคิดค้นใช้กระบวนการอันซับซ้อน มาแก้ปัญหาของชาวนาด้วยความเข้าใจ อีกทั้งยังเป็นการพิสูจน์ว่าการพัฒนาพลังการผลิตที่มาจากฐานราก คือจากชุมชนท้องถิ่นเองนั้นมีความเป็นไปได้

การขุดลอกลำเหมืองหลวงโดยใช้รถแบคโฮ ณ เหมืองหลวงฮอด ซึ่งเสียหายหลังจากน้ำท่วมใหญ่ ในพ.ศ.2547 อาศัยเงิน “ค่าน้ำ” ที่ชาวนาเป็นผู้จ่ายจากการเป็นสมาชิกของระบบเหมืองฝาย

ตารางแสดงรายชื่อเหมืองฝาย ในเขตอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

ชื่อฝาย	เส้นเหมือง	จำนวนผู้ใช้น้ำ	พื้นที่รับน้ำ	ค่าน้ำ
ฝายเหมืองหลวงฮอด	เหมืองดง, เหมืองกลาง, เหมืองหางดง, เหมืองง่า, เหมืองหนองผักกูด, เหมือง นาปูน, เหมืองแม่จอม, เหมืองนาข้าววนก	3 หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน	3,737 ไร่ (นา+สวน)	ลำไย 5 บาท/ตัน/ปี นา 1 ตัง (12 ไร่) ต้องไปเลี้ยงเหมือง 8 วัน
ฝายเหมืองสีบระฆัง	เหมืองสีบระฆัง	22 คน	300 ไร่	-
ฝายปายี	เหมืองปายี	6 คน	20 ไร่	-
ฝายเดินมะม่วง	-	18 คน	20-25 ไร่	-
ฝายทุ่งนาห้วย	-	2 คน	3 ไร่	-
ฝายนาพร้าว	-	18 คน	30-40 ไร่	-
ฝายนาบอน	-	20 คน	10-15 ไร่	-
ฝายนาบอนใต้	-	5 คน	10 ไร่	-
ฝายนาคาว	-	70 คน	100 ไร่	-
ฝายนาล้อง	-	3 คน	12 ไร่	-
ฝายนาผาต้อ	-	60 คน	100 ไร่	-
ฝายนาเบิก	-	2 คน	4 ไร่	-

ชื่อฝาย	เส้นเหมือง	จำนวนผู้ใช้น้ำ	พื้นที่รับน้ำ	ค่าน้ำ
ฝายนาผาต้อหลวง	-	10 คน	20 ไร่	-
ฝายนาทราย	-	8 คน	10 ไร่	-
ฝายนาดำ	-	14 คน	20 ไร่	-
ฝายนาหกชั้น	-	14 คน	25 ไร่	-
ฝายนาหนอง	-	14 คน	20 ไร่	-
ฝายนาหัวบ้าน	-	14 คน	30 ไร่	-
ฝายนาแก	-	6 คน	10 ไร่	-
ฝายนามะขามขี้แอ้ง	-	5 คน	10 ไร่	-
ฝายนาฝายดำ	-	20 คน	30-40 ไร่	-
ฝายนาแพ	-	65 คน	100 ไร่	-
ฝายนาแวง	-	15 คน	30 ไร่	-
ฝายนาตึง	-	74 หลังคาเรือน	2 หมู่บ้าน	-
ฝายนาคอเรือ	-	100 คน	4 หมู่บ้าน	-
ฝายหลังท้อ	-	50-60 คน	1 หมู่บ้าน	-
ฝายแม่จูด	-	100 คน	2 หมู่บ้าน	-

“ก้างข้าวแฮก”

หมายถึง แปลงนาแรก เป็นพื้นที่ทำพิธีกรรม “ปลุกข้าวแฮก” มีตาแหลวล้อมไว้ 4 ด้าน ซึ่งด้วย
ด้วยสายสิญจน์ เป็นสัญลักษณ์ว่าพื้นที่นี้สำคัญ ตาแหลมไว้เพื่อป้องกันอันตรายต่างๆ

เหมืองฝายอมก๋อย

พื้นที่ส่วนใหญ่ของอมก๋อยเป็นภูเขา ที่ราบมีน้อยมาก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่มีทั้งคนเมืองที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำแม่ตื่น และชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ม้ง และมุเซอร์ ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่ภูเขาห่างออกไปจากตัวอำเภอ ชาวเขาส่วนใหญ่ นิยมทำการเกษตรแบบถาดและเผา ไม่มีการจัดการระบบน้ำแบบเหมืองฝาย อาศัยน้ำฝนในการปลูกข้าวไร่ เป็นการผลิตตามฤดูกาล หรือหากเป็นการผลิตนอกฤดูฝน ก็นิยมใช้ระบบประปาภูเขาผันน้ำจากตาน้ำผ่านท่อพีวีซีมายังพื้นที่การเกษตร และปล่อยน้ำด้วยระบบสปริงเกอร์

พื้นที่การเกษตรสำคัญของอมก๋อยที่นับว่าเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของชาวบ้าน ที่สำคัญมี 3 แห่ง ดังนี้

“ทุ่งเหมืองหลวง” เป็นนาข้าวพื้นที่ใหญ่ที่สุดในเขตอำเภออมก๋อย ได้รับน้ำที่ส่งมาจาก **“ฝายเหมืองหลวง”** ฝายใหญ่ที่สุดที่กั้นห้วยอมแฮด ห้วยสาขาของน้ำแม่ตื่น ทุ่งเหมืองหลวงมีพื้นที่รับน้ำกว่า 200 ไร่ เป็นนาที่ราบริมแม่น้ำแม่ตื่นฝั่งตะวันตก อยู่ใกล้กับบ้านหลวง ต.ยางเปียง อ.อมก๋อย มีชาวบ้านปลูกเมืองทั้งหมด 89 คน

“ทุ่งเหมืองดอย” เป็นนาข้าวที่อยู่ฝั่งเดียวกับทุ่งเหมืองหลวง แต่ที่นาส่วนใหญ่จะอยู่บนที่เนินเขาสูงชันไปจากนาทุ่งเหมืองหลวง ส่วนใหญ่เป็นที่นาเชิงเขาที่เรียกว่า **“นาหลั่นปี้บ”** (นาชันบันได) ชาวบ้านได้สร้างฝายขึ้นมาใหม่ โดยกั้นลำห้วยอมแฮด แล้วขุดลำเหมือง ส่งน้ำมายังทุ่งเหมืองดอย

“ทุ่งเหมืองดง” เป็นนาข้าวที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่ตื่น ได้รับน้ำจาก **“ฝายเหมืองดง”** กั้นห้วยแม่ต๋อม ห้วยสาขาของน้ำแม่ตื่นเช่นกัน ทุ่งเหมืองดง มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 200 ไร่ มีลูกเหมืองประมาณ 100 คน

นอกจากพื้นที่การเกษตรสำคัญทั้งสามแห่งดังกล่าวมาแล้ว อมก๋อยยังมีพื้นที่การเกษตรขนาดเล็กที่กระจายตัวอยู่ตามที่ราบเชิงเขา รวมถึงที่ราบริมลำห้วยสาขาอื่นๆ เช่น พื้นที่การเกษตรใน ต.นาเกียน ต.สบโขง ต.ยางเปียง ต.แม่ตื่น ต.ม่อนจอง เป็นต้น

ระบบน้ำฮั่ว

ระบบที่ต้องปลูกพร้อมกัน
ใช้แรงงานรวมกัน
และเกี่ยวพร้อมกัน

การปล่อยน้ำในระบบน้ำฮั่วไม่ใช่เพียงการปล่อยน้ำจากที่สูงลงที่ต่ำเท่านั้น ต้องมีการจัดการให้น้ำเพียงพอสำหรับที่นาที่อยู่บน “บันได” ด้านบนและด้านล่าง ระบบการจัดการ (ปล่อย) น้ำนี้เรียกว่า “ระบบน้ำฮั่ว” การปล่อยน้ำฮั่วต้องวัดปริมาณน้ำของนาข้าวด้านบนให้อยู่ในระดับที่เพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของข้าว แล้วจึงเจาะช่องระบายน้ำริมคันนาให้อยู่ในระดับที่ต้องการ เพื่อปล่อยน้ำที่เกินระดับลงสู่ด้านล่าง บางแห่งใช้ไม้ไผ่ขนาดใหญ่สวมเป็นท่อระบายน้ำ บางแห่งใช้ท่อพีวีซีเพื่อป้องกันน้ำเซาะคันนา

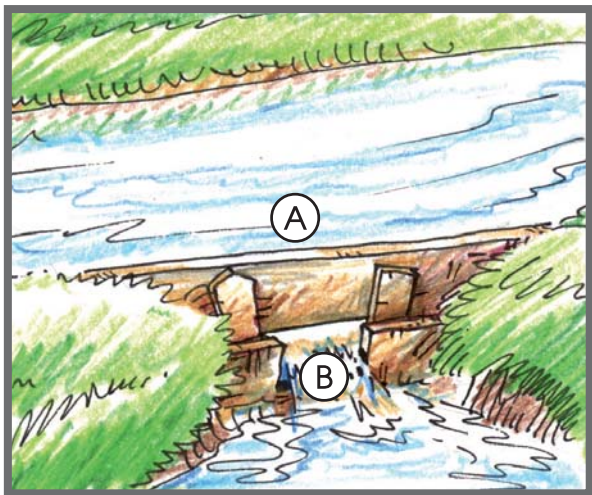
“น้ำฮั่ว” จะไหลผ่านที่นาแต่ละขั้นบนสุดจนถึงล่างสุด แล้วปล่อยน้ำส่วนเกินทิ้งลงไปในลำเหมืองที่ขุดเตรียมไว้สำหรับรับน้ำส่วนเกิน เพื่อนำไปใช้ในนาที่อื่นต่อไป หรือปล่อยทิ้งลงสู่แม่น้ำ

ตรวจสอบว่ายุติธรรม

แก่งฝายจะใช้ไม้หยั่งดูความลึก ณ จุดแบ่งน้ำ เพื่อให้แน่ใจว่าได้ความลึกพอดี เพราะถ้าลึกเกินไปน้ำจะไหลเข้าปากตึงมาก แสดงว่าไม่ยุติธรรมต่อชาวบ้านรายอื่น

A = ปากเหมือง B = ต้าง หรือ ด้า

การแบ่งน้ำให้ยุติธรรม

วิธีการแบ่งน้ำ คือ ชาวนาทุกคนจะได้รับน้ำที่ไหลเข้านาคนละ 1 ด้า (8 ซม.) ดังในภาพ น้ำที่ทดขึ้นมาจากฝายไหลเข้ามาตามลำเหมือง หัวหน้าผู้ดูแลระบบเหมืองฝาย (แก่งฝาย) จะะทางให้น้ำไหลเข้าสู่ของชาวนา ขอให้สังเกตว่า มีท่อนไม้ขวางอยู่ ณ ทางน้ำไหลเข้า เรียกว่า “ปากเหมือง” (A) ณ ปากเหมือง แก่งฝายใช้มีดผ่าขอนไม้ออกเป็นช่อง เพื่อกำหนดปริมาณน้ำที่ต้องการให้ไหลเข้า เรียกว่า “ต้าง” หรือ “ด้า” (B)

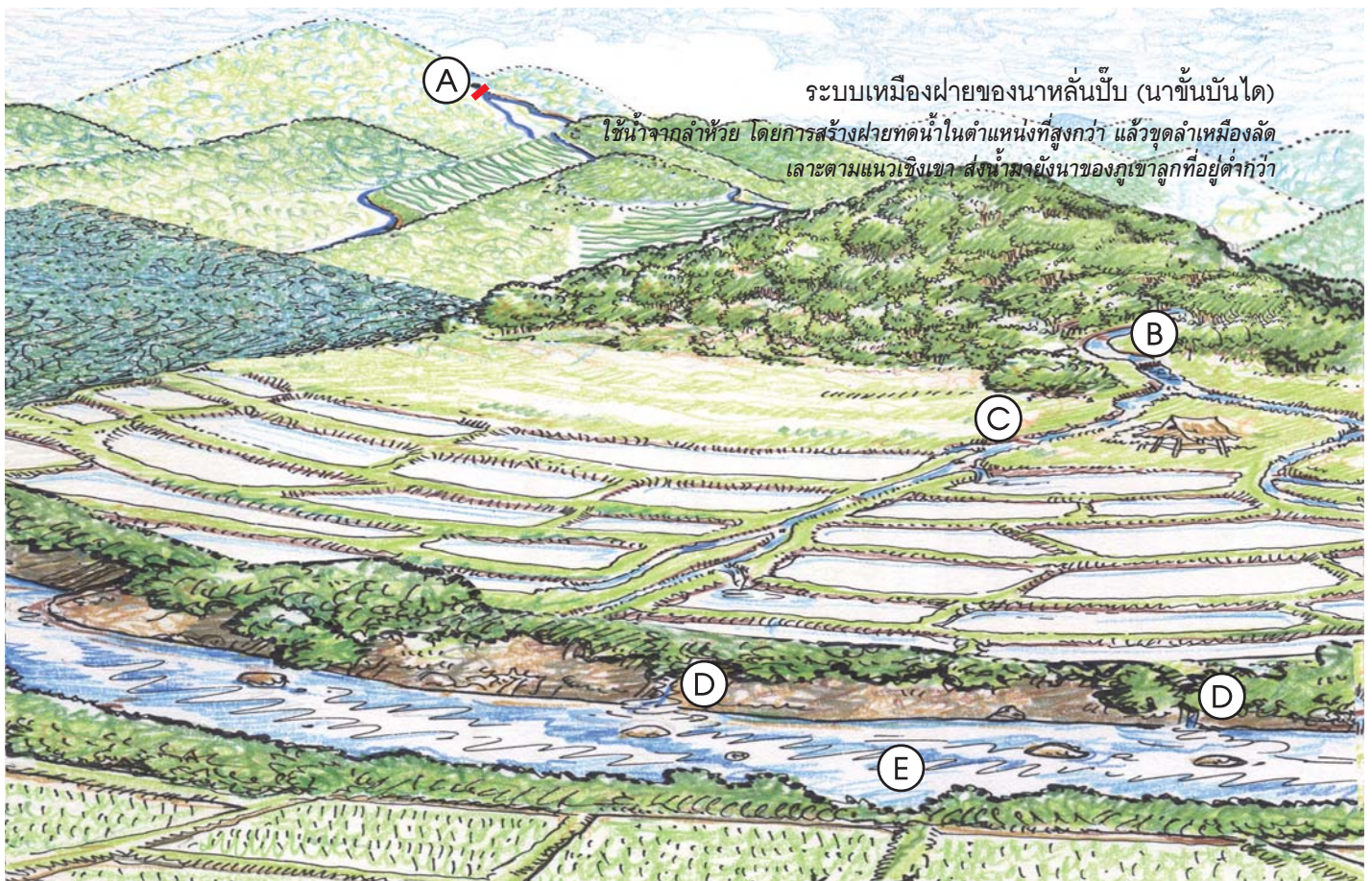
ชาวนาอธิบายว่า

1 ด้า = ความยาวของกล่องไม้ขีดไฟ หรือ

ประมาณ 4 นิ้วไปเรียงกัน (8 ซม.)

ดังนั้น “ด้าหนึ่ง” จะกว้างเท่าใดขึ้นอยู่กับจำนวนผู้ใช้น้ำ เช่น ผู้ใช้น้ำ 5 ราย ได้น้ำ 5 ด้า ดังนั้น ปากเหมืองก็จะกว้าง เท่ากับ 40 ซม. (โปรดสังเกตว่าขนาดของ “ต้าง” หรือ “ด้า” ในแต่ละพื้นที่อาจไม่ใช่มาตรฐานเดียวกันหมด แต่ก็ใกล้เคียง)

เพื่อให้แน่ใจว่าการแบ่งน้ำนี้ยุติธรรมจริงๆ แก่งฝายจะใช้ไม้หยั่งวัดระดับความลึกของปากเหมือง ถ้าปากเหมืองลึกมาก น้ำก็อาจไหลเข้านานเกินไป ซึ่งไม่ยุติธรรม ในกรณีนี้ แก่งฝายจะยกกระดบขอนไม้ขึ้น แล้วแก้ไขระดับพื้นของปากเหมืองให้สูงขึ้น

A = ฝาย B = ลำเหมือง C = เหมืองซอย D = น้ำส่วนเกิน E = ลำห้วย

“นาห้วยน้ำ” ก็ใช้ระบบเหมืองฝาย

“นาห้วยน้ำ” เป็นคำเมือง ภาษาไทยเรียกว่า “นาชั้นบันได” เป็นพื้นที่การเกษตรที่พบเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่สูง เกิดจากการปรับสภาพหน้าดินเชิงเขาให้เป็นที่ราบขนาดเล็ก ลาดเทลงตามระดับความสูง เรียงซ้อนเหลื่อมกัน จากสูงลงต่ำเป็นชั้นบันได ในสมัยก่อนมีนาข้าวลักษณะนี้กระจายอยู่ในพื้นที่ภูเขา และแทบไม่น่าเชื่อว่านาห้วยน้ำที่อยู่มานานของเขานี้ กลับมีระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย มีการสร้างฝาย ลำเหมืองหลวง ลำเหมืองย่อย (เหมืองย่อยสำหรับส่งน้ำเข้านา) มีแก่งฝาย เป็นผู้ดูแลระบบอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ตัวฝายตั้งอยู่บน

ภูเขาสูงกว่าพื้นที่รับน้ำ ลำเหมืองนั้นทอดตัวอยู่ริมลำห้วยแม่แสด บางช่วงขุดผ่านสันเขา ช่วงที่ลำเหมืองผ่านสันเขานี้เอง ชาวบ้านจัดการปรับพื้นที่ป่าบริเวณนั้นเป็นที่นาห้วยน้ำส่งน้ำจากลำเหมืองไปเลี้ยง เพื่อทำให้สามารถปลูกข้าวได้ นาข้าวจึงถูกสร้างขึ้นมาเรียงซ้อนกันไปเป็นชั้นๆ และรับน้ำจากลำเหมืองที่ไหลอยู่ด้านบน น้ำที่ไหลจากนาแต่ละชั้นบันได จะไหลลง “บันได” ชั้นต่อไปโดยอาศัยช่องทางน้ำไหลที่เจาะเอาไว้ เตรียมส่งน้ำจากชั้นบนลงชั้นล่าง เรียกการจัดการน้ำแบบนี้ว่า “น้ำฮั่ว” การใช้ใช้น้ำบนภูเขาไม่ได้ใช้ระบบเหมืองฝายเสมอไป เช่น ข้าวไร่ของชาวม้งใช้น้ำฟ้าโดยตรง ไม่มีระบบเหมืองฝาย

น้ำฮั่ว

ท่อน้ำที่ส่งน้ำจากแปลงนาด้านบน
ลงสู่แปลงนาที่อยู่ต่ำกว่า

รายชื่อฝายจากห้วยอมแฮด

ชื่อฝาย	พื้นที่รับน้ำ
1. ฝายป่าดง	ทุ่งห้วยขมู
2. ฝายเหมืองดอย	ทุ่งเหมืองดอย
3. ฝายเหมืองครูถวัลย์	ทุ่งครูถวัลย์
4. ฝายทุ่งบะหินหลวง	ทุ่งบะหินหลวง
5. ฝายเหมืองหลวง	ทุ่งเหมืองหลวง
6. ฝายยาง	ทุ่งสบอมแฮด

คำว่า “ฮั่ว” จึงหมายถึง การฮั่วของน้ำระหว่างแต่ละชั้นบันได (ปัจจุบันนี้ คำว่า “ฮั่ว” ใช้ในความหมายของการสมยอมกัน หรือร่วมกันกระทำการในคำอื่น ๆ)

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึง คือ ระยะเวลาในการปลูกข้าวในนาแต่ละช่วง ต้องมีความสัมพันธ์กัน เพราะเกี่ยวเนื่องกับการจัดการน้ำทั้งระบบ ข้าวที่ปลูกต้องมีอายุไล่เลี่ยกัน เพื่อให้สามารถส่งน้ำเข้าได้พร้อมกัน ดังนั้น จึงต้องหว่านกล้าข้าวพร้อมกัน ปลูกข้าวพร้อมกัน ข้าวที่ปลูกจะโตขึ้นพร้อมกัน และสามารถเกี่ยวเกี่ยวได้พร้อมๆ กัน การบังคับน้ำทำดังนี้ คือ แก่ฝายจะเป็นผู้ดูแลปล่อยน้ำให้ไหลเข้าไปในนาอย่างสม่ำเสมอ น้ำที่ไหลจากนาชั้นบันไดด้านบนจะไหลลงสู่ นาที่อยู่ด้านล่างไปเรื่อยๆ แม้จะเป็นคนละเจ้าของกัน นาที่อยู่ด้านล่างก็ต้องรับน้ำจากนาที่อยู่ด้านบนโดยไม่มีเงื่อนไข แต่น้ำที่ไหลลงไปในนี้ถือว่าเป็นน้ำส่วนเกินของระบบ เพราะนาหลักันบ้นแต่ละเจ้าจะมี “ลำเหมืองย่อย” แยกกัน แบ่งน้ำตามจำนวน “ด้า” ของตัวเองที่มีอยู่ เพราะฉะนั้นแม้ว่านาที่อยู่ด้านล่างจะได้รับน้ำส่วนเกินของนาที่อยู่ด้านบนแล้ว ก็ยังต้องไปทำงานเหมืองฝายเช่นเดียวกับเจ้าของนาที่อยู่ด้านบน พอข้าวเริ่มแก่พร้อมที่จะเกี่ยวเกี่ยวแก่ฝายก็จะปิดประตูเหมืองให้น้ำในลำเหมืองทุกจุดแห้ง และเกี่ยวเกี่ยวพร้อมกัน

เจาะน้ำฮั่วลงสู่แปลงนาที่อยู่ต่ำกว่า

การแบ่งน้ำของฟายเหมืองหลวง

“บ้านเรามีฟายที่เข้ามาในนา 2 ฟาย คือ ฟายเหมืองหลวง และฟายเหมืองดอย กันน้ำมาจากห้วยอมแฮด ฟายเหมืองดอยจะเข้าทุ่งเหมืองดอย ฟายเหมืองหลวงก็เข้านาทุ่งเหมืองหลวง ฟายเหมืองหลวงนี้ตอนนี้ตัวฟายที่เป็นคอนกรีตพังไปแล้ว เพราะน้ำหลากเมื่อปี 49 ตอนนั้นชาวบ้านต้องทำฟายชั่วคราว เอากระสอบทรายไปกันน้ำให้พอเข้าเหมือง ต้องทำใหม่ทุกปีเพราะน้ำพัดพังไปหมด ตัวฟายตั้งอยู่ทางเหนือ

ฟายเรานี้มีลูกเหมืองทั้งหมด 89 คน สมัยก่อนมีมากกว่านี้ถึงบ้านโป่ง บ้านดอย แต่ว่าน้ำไม่ถึงจึงเหลือแค่นี้ ลูกเหมืองเป็นคนบ้านหลวง บ้านดง บ้านหลิม ส่วนใหญ่เป็นคนเมือง แต่ทางบ้านดอยเป็นคนกะเหรี่ยงมาทำมาก เหมืองนี้มี “ลำนน้ำ” 2 คนเป็นผู้หญิงคนหนึ่งอยู่บ้านดอย ลูกเหมืองทางนั้นบอกมาว่าให้เป็นเพราะเป็นคนพูดได้ เป็นคนทำงานดี ดีกว่าผู้ชายอีก ฟายใหญ่มี 2 ฟาย ฟายเหมืองหลวงกับเหมืองดอย น้ำแม่ต้นก็มีฟาย แต่กินทางบ้านยาง น้ำมาไม่ถึงบ้านเรา ห้วยแม่หละมิดก็มีฟายแต่กินทางบ้านอมก๋อย ลำเหมืองนี้ยาว 5-6 กิโลเมตร มีมาหลายชั่วคนแล้ว ปีนี้เราทำฟายแล้ว 3 ครั้ง อบต.เอากระสอบมาให้ลูกเหมืองไปช่วยกันตีฟาย ใครขาดงานปรับวันละ 140 บาท

เวลาแบ่งน้ำเราแบ่งน้ำคนละ 1 ต้า (1 ต้า = 8 ซม.) หรือน้ำโป่งเรียงกัน 4 นิ้ว เวลานั้นน้ำดีก็ไม่ต้องแบ่ง อย่างเช่นปีนั้นไม่ต้องแบ่ง บางทีเราก็เอาไม้แผ่นเจาะรูขนาดเท่ากับ 1 กล้องไม้ขีดไฟให้ไหลเข้านา

เหมืองของเราไม่มีการเก็บค่าน้ำ แต่มีการปรับ ยกเว้นผู้ที่แจ้งไว้ล่วงหน้าว่าไม่สามารถมาทำงานเหมืองฟายได้ กรณีนี้ต้องช้อน้ำต้าละ 2,000 บาท

นายฟ้าคำรณ ขัดก้า
แก่ฟายเหมืองหลวง
อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่

แก่ฟายได้ค่าตอบแทนจากเงินที่เก็บจากการขาดงานของลูกเหมือง รายรับที่ได้ก็นำมาแบ่งกับลำนน้ำอีก 2 คน ก่อนอื่นเราจะแบ่งเงินออกเป็น 3 ส่วน เอาเข้ากองกลาง 1 ส่วน ให้แก่ฟาย 1 ส่วน ให้ลำนน้ำ 1 ส่วน

กฎของเหมืองฟายมีอยู่ว่า ให้แก่ฟายได้น้ำฟรี 2 ต้า ส่วนลำนน้ำได้คนละ 1 ต้า สามารถเอาน้ำนี้ไปขายให้ลูกเหมืองที่แจ้งล่วงหน้าว่าจะไม่มาทำงานเหมืองฟาย

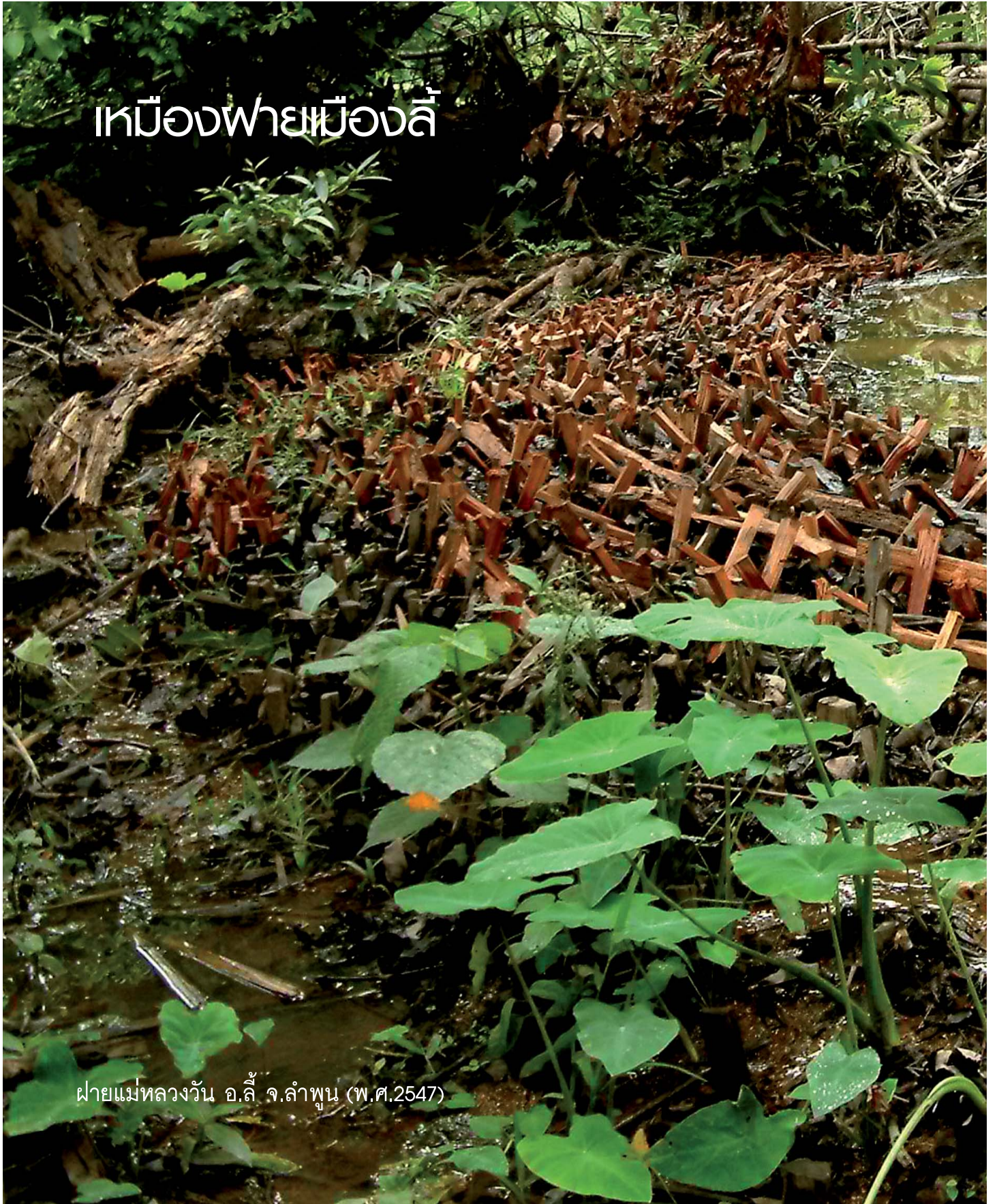
ทุ่งเหมืองหลวงมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 200 กว่าไร่ นาทุ่งเหมืองหลวงนี้จะใหญ่กว่าทุ่งอื่น เพราะนามีอยู่ตามลำห้วย เลาะมาตามลำเหมือง ส่วนบ้านเราปลูกข้าวได้ครั้งเดียว คือในช่วงปลายเดือนกรกฎาคม ช่วงเดือนสิงหาคมน้ำก็หมดแล้ว เสร็จแล้วก็ปลูกพริก ปลูกถั่ว พอถึงฤดูแล้ง จำเป็นต้องสูบน้ำจากห้วยแม่ต๋อมขึ้นมาใช้

เหมืองนี้จะมีปัญหาเรื่องเอาขึ้นเหมืองเพราะใช้เวลานาน 5-7 วัน เพราะเหมืองอยู่ไกล ถึงเวลาห้วยก็ขึ้นเยอะก็ต้องล่องเหมืองกัน ถ้าคนไปเยอะก็เร็ว”

สัมภาษณ์ : นายฟ้าคำรณ ขัดก้า
วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2552

เหมืองฟายเมืองลี

ฝายแม่หลวงวัน อ.ลี้ จ.ลำพูน (พ.ศ.2547)

เหมืองฝายเบืองลี่

แม่น้ำลี่ มีความยาว 126 กิโลเมตร นับว่าเป็นสายเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรของอำเภอลี่ แต่พื้นที่การเกษตรที่ใช้น้ำจากแม่น้ำลี่ ส่วนใหญ่เป็นที่ราบอยู่ทางตอนเหนือของเมืองลี่ ส่วนทางทิศใต้ของอำเภอกลับแทบไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลี่เลย เพราะเป็นช่วงที่แม่น้ำไหลต่ำกว่าพื้นที่การเกษตร ไม่สามารถผันน้ำมาใช้ได้อย่างเต็มที่ พื้นที่ในบริเวณนี้ส่วนใหญ่จึงใช้น้ำจากลำห้วยแควสาขาของแม่น้ำลี่เป็นหลัก จากการสำรวจภาคสนาม เราได้ค้นพบฝายแล้วไม่ต่ำกว่า 100 ฝาย เฉพาะในห้วยแม่แตะห้วยเดียวมีฝายถึง 31 ฝาย

ห้วยแม่แตะ : ตัวอย่างการจัดการเหมืองฝาย

ห้วยแม่แตะ เป็นลำห้วยแควสาขาหนึ่งของแม่น้ำลี่ มีการใช้ประโยชน์ทางการเกษตรอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ห้วยแม่แตะมีต้นกำเนิดอยู่บนภูเขาในเขตรอยต่อระหว่างอำเภอลี่ จังหวัดลำพูน และอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง เกิดจากการรวมกันของห้วยสายเล็กๆ หลายสาย ห้วยสาขาที่สำคัญที่มีการใช้ประโยชน์ได้แก่ ห้วยแม่จันทน์ และห้วยแม่แตะ ก่อนที่

ฝายคอกหมู ห้วยแม่แตะ อ.ลี้ จ.ลำพูน

ทั้งสองห้วยจะไหลไปรวมกันที่บ้านแม่หว่งลุ่ม กลายเป็นลำห้วยสายเดียวเรียกว่า “ห้วยแม่แตะ” ห้วยสายนี้ไหลลัดเลาะไปตามภูเขา ผ่านชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในที่ราบเชิงเขา เช่น ชุมชนบ้านแม่หว่ง ชุมชนบ้านม่วงสามปี ชุมชนบ้านลิ้นหลวง เป็นต้น พื้นที่รับน้ำจากห้วยแม่แตะตอนต้นส่วนใหญ่ จึงเป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่แยกตัวกันกระจายอยู่ตามหุบเขา ส่วนบริเวณลำห้วยตอนล่างเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่บริเวณที่ราบเชิงเขา ที่อาจมีพื้นที่รับน้ำรวมกันถึงกว่า 1,500 ไร่

ฝายที่พบในลำห้วยแม่แตะ และห้วยแม่จันฮาว จากการสำรวจเบื้องต้นมีทั้งหมด 63 ฝาย แบ่งเป็นฝายที่พบในลำห้วยแม่จันฮาว 23 ฝาย ห้วยแม่แตะ 31 ฝาย และฝายที่อยู่ทางตอนล่างหลังจากที่ห้วยสองสายรวมกันแล้วอีก 9 ฝาย ฝายที่พบแทบทั้งหมด เป็นฝายขนาดเล็กที่มีพื้นที่รับน้ำไม่เกิน 100 ไร่ มีเพียงฝาย 9 ฝายทางตอนล่างที่มีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ถึง 1,000 ไร่

ฝายในลำห้วยแม่แตะมีทั้งฝายคอนกรีต และฝายไม้ คือ ฝายคอนกรีต จำนวน 15 ฝาย ส่วนใหญ่ฝายคอนกรีตเหล่านี้สร้างขึ้นในช่วงประมาณ 10-20 ปีที่ผ่านมาแทนฝายไม้เดิม ฝายหินทั้งมีเพียงแห่งเดียว อยู่ในห้วยแม่จันฮาว คือฝายย่าแก้ว (ฝายห้วยโค้ง) สาเหตุที่มีฝายหินทั้งนี้ เนื่องจากลำห้วยบริเวณนี้เป็นหิน ไม่สามารถตีหลักปักไม้ฝายลงไปได้ ผู้ที่คิดสร้างฝายจึงใช้วิธีการขนหินที่อยู่ริมลำห้วย มากองรวมกันให้สูงขึ้นเป็นฝายแทน ฝายไม้เป็นฝายที่พบได้ทั่วไปตลอดลำห้วยมีจำนวนทั้งหมด 46 ฝาย

ลำเหมือง

ลำเหมืองในระบบเหมืองฝายห้วยแม่แตงมีความยาวตั้งแต่ 20 เมตร จนถึงนับสิบกิโลเมตร ลำเหมืองบางสายเป็นลำเหมืองสายเดี่ยวโดดๆ ไม่มี “เหมืองซอย” หรือลำเหมืองย่อยที่แยกจากลำเหมืองหลัก แต่บางลำเหมืองก็มีเหมืองซอยแยกไปในพื้นที่รับน้ำอีกนับสิบสาย โดยเฉพาะฝายทางตอนใต้ทางของลำห้วย ที่มีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ ลำเหมืองจึงต้องมีขนาดใหญ่ และแยกย่อยกระจายทั่วทั้งพื้นที่ ในขณะที่ฝายไม่ในลำห้วยทาง

ตอนเหนือกลับสร้างลำเหมืองเป็นเพียงทางน้ำเล็กๆ ลัดเลาะตามลำห้วย แต่มีความยากลำบากในการขุดมาก บางแห่งต้องขุดผ่านหินผาแข็ง บางช่วงต้องก่อลำเหมืองด้วยคอนกรีต หรือทำรางรินเพื่อส่งน้ำแทน ลำเหมืองเหล่านี้จึงมักประสบกับปัญหาพังเสียหายอยู่บ่อยครั้งจากการทรุดตัวของลำเหมืองเอง และจากดินถล่มลงมาทับลำเหมือง การดูแลลำเหมืองจึงเป็นงานหนักของลูกเหมืองผู้ใช้น้ำและแก่เหมือง

A = ลำเหมือง

B = ลำเหมือง

C = รางริน

ลำเหมืองของ “ฝายชะกุ่ม”

ลำเหมือง 2 เส้นนี้ นำน้ำมาจาก “ฝายชะกุ่ม” คนละลูก จะเห็นได้ว่า มีการใช้รางริน (C) เพื่อนำน้ำข้ามลำเหมือง (B) เข้าสู่ลำเหมือง (A)

ระบบการบริหารและการจัดการองค์กร

ฝายชะกุ่ม ห้วยแม่แตง อ.ลี้ จ.ลำพูน

จากรูปแบบโครงสร้างเหมืองฝายที่หลากหลายตามพื้นที่ ทำให้รูปแบบการจัดองค์กรเหมืองฝายในพื้นที่แห่งนั้นมีความหลากหลาย ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1) “ฝายชะกุ่ม” หรือ “ฝายตระกูล” เป็นการจัดการองค์กรเหมืองฝายขนาดเล็กที่สุดในสายระบบการจัดการน้ำ ประกอบด้วยลูกเหมืองตั้งแต่ 1-10 คน และส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น มีพื้นที่รับน้ำของฝายไม่เกิน 50 ไร่ ฝายเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอายุราว 3 ชั่วอายุคน และมักตั้งชื่อฝายตามชื่อของคนรุ่นบุกเบิก เช่น ฝายแม่หลวงวัน ฝายหนานบุญ ฝายแม่จันฟอง ฝายปู่แป้น เป็นต้น ระบบการบริหารของฝายลักษณะนี้ไม่มีความซับซ้อน ปกครองกันด้วยระบบอาวุโสเป็นสำคัญ ไม่จำเป็นต้องมีแก่ฝาย ไม่จำเป็นต้องมีกฎเหมืองฝาย

ฝายอินทขิล หรือ ฝายหลวง ลำห้วยแม่แตะ เมืองลี่

ฝายอินทขิล หรือฝายหลวง เป็นจุดรวมของลำห้วยหลายสาย เป็นบริเวณที่ลำห้วยแม่จันฮาวไหลลงมาสบกับลำห้วยแม่แตะ มักเรียกว่า “สบแตะ” นอกจากนี้ยังมีลำห้วยสายอื่นๆ ไหลลงมาสมทบ เช่น ลำห้วยหมื่น ห้วยดัม ห้วยแม่หละ ห้วยอ้อ ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นเหตุผลสมควรที่ฝายนี้จะถูกเรียกว่า “ฝายหลวง”

2) **เหมืองฝายขนาดกลาง** เป็นฝายที่มีขนาดองค์กรใหญ่ขึ้นมาจากฝายชะงู้น มีลูกเหมืองประมาณ 10-50 คน ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง เหมืองฝายลักษณะนี้มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 100 ไร่ การบริหารงานภายในเหมืองฝายเริ่มมีการแบ่งหน้าที่ในการทำงาน มีการแต่งตั้ง “แก่เหมือง” แต่เนื่องจากจำนวนสมาชิกมีน้อย จึงไม่มีการตั้งผู้ช่วยแก่ฝายและล่ามน้ำ การประกาศข่าวสารของเหมืองมักใช้วิธีการบอกจากปากต่อปาก มีการ

ตั้งกฎเหมืองฝายเป็นแกนกลางในการปกครอง มีระเบียบเรื่องการทำงานเหมืองฝาย การจัดสรรน้ำ และบทลงโทษผู้ที่ลักขโมยน้ำ อย่างไรก็ตาม กฎเหมืองฝายที่สร้างขึ้นมานี้ยังมีความยืดหยุ่นและผ่อนปรนสูง แต่กฎเหมืองฝายบางข้อก็ไม่มีการผ่อนปรน เช่น กฎเหมืองฝายที่ว่าด้วยการลักน้ำ มีโทษปรับ 500 บาท หากมีการลักน้ำเกิดขึ้นก็ต้องมีการปรับกันอย่างจริงจัง เพื่อรักษาไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎเหมืองฝาย

3) **เหมืองฝายขนาดใหญ่** เป็นระบบเหมืองฝายที่พบทางตอนล่างของลำห้วยแม่แตง เช่น ฝายนาทราย ฝายปู่เถาะ ฝายนาวไร่ ฝายแม่แตง เป็นต้น พื้นที่รับน้ำส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาขนาดใหญ่ ตัวฝายส่วนใหญ่เป็นฝายคอนกรีตถาวร มีจำนวนลูกเหมืองตั้งแต่ 50-100 คน กระจายอยู่ในหลายหมู่บ้านของตำบล และมีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ อาจเป็นพื้นที่เดียวกัน หรือพื้นที่รับน้ำหลายแห่งต่อเนื่องกันพื้นที่รับน้ำอาจรวมกันได้มากถึง 1,500 ไร่

ในการบริหารจัดการองค์กร มีการแต่งตั้งแก่ฝาย และผู้ช่วยแก่ฝาย กฎเหมืองฝายทวีความสำคัญมากขึ้น และถูกบังคับใช้อย่างจริงจัง เช่น ในการล่องเหมือง

หากใครไม่มาต้องเสียค่าปรับ 200-500 บาท ลูกเหมืองที่มาสายเกินกว่า 8.00 น. ให้ถือว่าขาดงาน ต้องจ่ายค่าปรับ เป็นต้น

ความหลากหลายของโครงสร้างและระบบการบริหารงานที่ปรากฏ ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ชุมชนสามารถอาศัยความรู้ ความเข้าใจในลักษณะทางภูมิศาสตร์ และพลังของธรรมชาติ คิดค้นเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการความรู้ในการจัดการระบบให้สอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ได้ถูกถ่ายทอด และสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น จนกลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชน

แปลงปลูกถั่วลิสง ซึ่งกั้นน้ำจากลำห้วย
พื้นที่การเกษตรของชาวเมืองลี้มักกระจายตัวอยู่ตามที่ราบเชิงเขา ไม่ไกลจากลำห้วยนัก อาศัยกั้นน้ำจากฝายขึ้นมาใช้
หลังจากฤดูข้าวนาปีแล้ว ชาวนาเมืองลี้ยังนิยมปลูกถั่วลิสง เนื่องจากใช้น้ำไม่มากนัก และสภาพดินเป็นดินทราย

แผนที่แสดงฝ่ายในลำห้วยแม่ตะ และลำห้วยสาขา อ.ลี้ จ.ลำพูน

ตารางแสดงตัวอย่างรายชื่อฝาย พื้นที่รับน้ำ และจำนวนผู้ใช้น้ำ ของฝายในลำห้วยแม่แตะ

ชื่อฝาย	พื้นที่ (ไร่)	ผู้ใช้น้ำ (คน)
ฝายสุกันทา	3	1
ฝายไต้งน้อย	5	1
ฝายห้วยไค้งพ่อหลวงนึก	5	2
ฝายหนานบุญ	7	1
ฝายตามี	8	2
ฝายปู่เปี้ย	10	3
ฝายแม่จันฟอง	20	3
ฝายไต้งกัว	20	7
ฝายไต้งยาว	20	8
ฝายปู่แป้น	20	2
ฝายย่าดำ	20	8
ฝายวังหยุด	20	7
ฝายไต้งตาด	21	3
ฝายแม่หลวงทา	30	3
ฝายเกาขามนบน	30	16
ฝายไต้งห้วยป่าง	30	8
ฝายใหม่	35	5
ฝายไต้งกลาง	35	33
ฝายผาแดง	40	16

ชื่อฝาย	พื้นที่ (ไร่)	ผู้ใช้น้ำ (คน)
ฝายเก่า	40	16
ฝายไต้งวังคำ	50	9
ฝายย่าจัน	50	3
ฝายเกาขามนาลุ่ม	60	11
ฝายป่าต่าง	70	14
ฝายชะหยาก	85	15
ฝายปู่ลูน	100	15
ฝายนาตุ้ม	100	36
ฝายน้อย	100	13
ฝายหลวง	150	22
ฝายบ้านฮั่ว	150	75
ฝายปู่เถอะ	200	50
ฝายผาแล	300	56
ฝายไต้งแพะ	300	50
ฝายนาเลียง	800	85
ฝายนาไร่	1,000	74
ฝายบะโอ	1,000	50
ฝายนาทราย	1,500	172
รวม	6,434	895

เลี้ยงเสาคืนทขิลขอฝน
สับชะตาฟายหลวง
สับชะตาหมู่บ้าน

เมืองลี้เป็นเมืองที่ได้ชื่อว่าขาดแคลนน้ำมากที่สุดในฤดูแล้ง แม้จะมีระบบเหมืองฝาย แต่ระดับน้ำในแม่น้ำลี้ในฤดูแล้งก็ต่ำเกินไป บางปีเกิดวิกฤตถึงขั้นน้ำแห้งขอด ส่วนตามพื้นที่สูงนั้น คือ ห้วยและดอย ชาวเขาทำฝายเล็กๆ ทดน้ำขึ้นมาจากลำห้วย ส่งน้ำเข้าสู่ไร่นาตามที่ราบเล็กๆ ริมเชิงเขา ฝายเหล่านี้เรียกว่า “ฝายชะกูน” (ตระกูด)

ตำบลแม่หวางลุ่ม เป็นตำบลหนึ่งในเมืองลี้ ที่ประสบปัญหาความแห้งแล้ง ผู้ที่อยู่อาศัยที่นี่ได้แก่ คนเมือง และชาวกระเหรี่ยง ซึ่งทั้งหมดใช้น้ำจากลำห้วย 2 สาย คือ ห้วยแม่จันฮาว และห้วยแม่แต๊ะ ห้วยแม่จันฮาวไหลลงมาสบลำห้วยแม่แต๊ะที่สบแต๊ะ แล้วไหลออกสู่อ่างน้ำลี้

เพราะอยู่บนที่สูงขาดแคลนน้ำ ประกอบกับฝนน้อย ชาวบ้านทั้งหลายจึงรวมตัวกันไปทำพิธี**พืงธรรมขอฝน**ที่ขุนห้วยแม่แต๊ะ ณ จุดที่ทำพิธีนั้น เรียกว่า **ห้วยผาหลวง** โดยวิธีการนี้ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถทำให้เกิดฝนตกต้องตามฤดูกาลได้ แต่เนื่องจากการเดินทางไปห้วยผาหลวงทุรกันดาร ชาวบ้านจึงหารือกันและ

ตกลงที่จะเปลี่ยนสถานที่ในการพืงธรรมขอฝนใหม่ โดยสถานที่ที่ย้ายมาทำพิธีขอฝน ก็คือสถานที่ตั้งเสาอินทขิลในปัจจุบันนั่นเอง นี่จึงเป็นจุดกำเนิดประเพณี **เลี้ยงเสาอินทขิลขอฝน** ผู้นำชาวบ้านในการคิดค้น พัฒนาวัฒนธรรม ประเพณีการเลี้ยงเสาอินทขิลขอฝนนี้ คือ ครูบาขาวปี พระสงฆ์ผู้มีชื่อเสียงในช่วงพ.ศ. 2432-2520

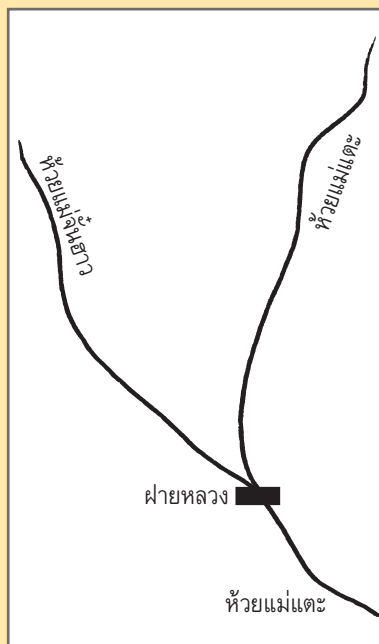
เมื่อปี พ.ศ. 2503 ครูบาขาวปีนำชาวบ้านสร้างเสาอินทขิลขึ้นในพิธีนี้ ครูบาขาวปีได้นำชาวบ้านขุดหลุมขนาดใหญ่ เอากระทะใบใหญ่รองกันหลุม แล้วช่วยกันนำสิ่งของมีค่าต่างๆ เช่น แก้ว แหวน เงิน ทอง ใส่ลงในหลุม แล้วนำเอาก้อนหินใหญ่ปิดไว้ พร้อมทั้งก่อเป็นสถูปไว้ที่หินก้อนใหญ่นั้น ในสมัยนั้นครูบาขาวปีได้กำชับกับชาวบ้านว่า “หากมีเจ้านายมาถามก็ให้ชาวบ้านเรียกสถานที่นี้ว่า “ใจบ้าน” ไม่ให้บอกว่าเป็นเสาอินทขิล” เพราะกลัวจะมีเรื่องเดือดร้อนตามมาภายหลัง เมื่อสิ้นบุญครูบาขาวปี ครูบาชัยยะวงศาภิไธยได้มาสร้างศาลา และทำสถูปครอบเสาอินทขิลไว้อีกทีหนึ่ง

ครูบาพันเป็นผู้นำชาวบ้านในการเลี้ยงสืบชะตา
ฝายหลวง หรือฝายอินทขิล

ภาพบน คือเสาอินทขิล ซึ่งต่อมามีการก่อสร้างครอบไว้ ด้านหนึ่งของสถูปปั้นเป็นพระพุทธรูปยืน เป็นการนำความเชื่อโบราณเรื่องเสาหลักเมืองมาผสมผสานกับแนวคิดพุทธศาสนา

เสาอินทขิลก็คือเสาหลักเมือง เป็นศูนย์รวมของผู้คนที่มาอยู่ร่วมกัน ถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของเมืองทางจิตวิญญาณ การสร้างเสาอินทขิลขึ้นมามีอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลแม่หวังลุ่ม ทั้งๆ ที่มีเสาอินทขิลอยู่แล้วที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งก็ถือว่าเป็นเมืองหลวงของล้านนานั้น แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านต้องการหลักโยงยึดที่เป็นของตัวเอง ความพยายามที่จะปกปิดว่าชุมชนมีเสาอินทขิลของตัวเอง ไม่ผูกพันโยงยึดอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า เมืองหลวงอย่างแน่นแฟ้น ความเป็นตัวเอง เพราะ

ชาวบ้านรู้ว่า “ทางการ” คิดอะไร การสร้างเสาอินทขิลซ้อนขึ้นมามีอีกแห่งหนึ่ง อาจถูกตีความว่า เป็นการต่อต้านหรือท้าทายอำนาจ สำหรับฝ่ายชาวบ้าน เสาอินทขิลเป็นใจกลางโยงยึดศรัทธาชุมชนเข้ามาไว้ด้วยกัน เป็นการผสมผสานความเชื่อเรื่องการนับถือผีและพุทธศาสนา เสาอินทขิลที่เมืองเชียงใหม่ไม่น่าจะเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อนี้สำหรับชาวลีได้ เพราะเหตุว่า ตามประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้น เมืองลี้กับเมืองเชียงใหม่ เป็นคนละเมือง

คิดค้นพิธีกรรมสาธารณะ เพื่อโยงยิดชุมชน

พิธีบูชาเสาอินทขิลของฝนพร้อมกับการสืบทอดฝ่ายนั้น ไม่ใช่พิธีกรรมที่พบได้ทั่วไปเป็นพิธีกรรมเฉพาะของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในตำบลแม่หว่างลุ่ม เมืองลี่ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของคนเมือง ลัวะ และกะเหรี่ยง ผสมผสานกัน พิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนก็คือ ทำอย่างไรจึงจะทำให้ผู้คนต่างชาติพันธุ์มีความเข้าใจกัน อยู่ร่วมกันโดยสงบ และมีความมั่นใจต่ออนาคตของตนเอง

พิธีโยงโยงในการบูชาเสาอินทขิลของโหล่งแม่หว่างลุ่ม เป็นการบูรณาการความคิด ความเชื่อ ระหว่างคติกำเนิดโลกของชนชาติไท เข้ากับคติเสาอินทขิลของลัวะ ศาสนาพุทธ และความเคารพในธรรมชาติอย่างแยบยล การโยงโยงบูชาปู่แถนย่าแถน เป็นคติกำเนิดโลกของชนชาติไท พระเจ้า พระธรรม เป็นหลักศาสนาพุทธ พระอุปคุตเป็นจุดเน้นของศาสนาพุทธท้องถิ่นล้านนา เทวบุตรเทวดารักษาอินทขิลเป็นคติความเชื่อของลัวะ ที่เหลือทั้งหมดเป็นเทวดารักษาลำห้วย 8 แห่ง และลำห้วยสายเล็กอื่นๆ ที่ไม่ระบุชื่อ เป็นคติความเชื่อเรื่องผีของชุมชน

การเลือกเอาที่ตั้งของ “ฝายหลวง” เป็นที่ตั้งเสาอินทขิลของครุฑขาวปีนั้น สะท้อนความเข้าใจถึงการโยงยิดระหว่างคนกับพื้นที่ และฐานทรัพยากรอย่างลึกซึ้ง เพราะ ณ จุดที่ตั้งเสาอินทขิลนี้เป็นจุดรวมของลำห้วยหลายสาย เป็นบริเวณที่ลำห้วยแม่จันสาวไหลลงมาสบกับลำห้วยแม่แตะ ซึ่งไหลรวมกันเรียกเป็นชื่อว่า สบแตะ แล้วไหลลงสบแม่น้ำลี้ที่บ้านลี้หลวง นอกจากนี้ยังมีลำห้วยหลายสายที่ไหลลงมาสมทบด้วย เช่น ลำห้วยดงเกี้ยว ลำห้วยหมื่น ลำห้วยเหี้ยะ ห้วยต่ม ห้วยแม่หละ

ห้วยแม่ปู ห้วยอ้อ ห้วยหญ้าไซ ห้วยหินขาว ห้วยผาแดง ฯลฯ ณ ตำแหน่งที่ตั้งเสาอินทขิลจึงเป็นที่ตั้งของฝายที่สำคัญของชุมชนในตำบลนี้ทั้งหมด ฝายหลวงมีจำนวนสมาชิก หรือจำนวนลูกเหมืองที่ใช้เข้ามาฝายหนึ่ง มีหมู่บ้านที่นำไปใช้ในการเกษตร ได้แก่ บ้านแม่หว่างลุ่ม บ้านแม่หว่างตันผาง บ้านนาทราย ฯลฯ มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 100 ไร่ ต่อมาภายหลังฝายหลวงจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ฝายอินทขิล สืบมา

การโยงโยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในพิธีเลี้ยงเสาอินทขิล

ปู่แถนย่าแถน
พระเจ้า
พระธรรม
พระอุปคุต
เทวบุตรเทวดารักษาอินทขิล
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยแม่จันสาว
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยผาแดง
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยสะหล่าว
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยหลวง
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยหมื่น
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยแม่กองดา
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยเหี้ยะ
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยแม่แตะ
เทวบุตรเทวดารักษาห้วยสาขาต่างๆ

A photograph showing a group of people, mostly men wearing hats, working in a river. They are standing on bamboo rafts and in the water, handling large bundles of bamboo. In the background, there is a dense forest and a small waterfall or dam structure. The scene appears to be a traditional bamboo processing or rafting activity.

4

อุดมการณ์เหมืองฝาย
ปัญหาและความเปลี่ยนแปลง

แบ่งปันทรัพยากร
สืบทอดกฎเกณฑ์
เฉลี่ยความเท่าเทียม

